

De elite van de massa, het volk. Op zoek naar cultuur.

↳ IVO JANSSENS

Ik ben voor mijn intro op zoek gegaan naar een stuk confrontatie, een spiegel, een visie, naar het maatschappelijk waarom als het gaat over die ‘brede lagen van de bevolking die ontoegankelijk blijven voor cultuur.’

Ik ben uitgekomen bij dat Nederlandse monument Jan Kassis. Voor de goede orde: Kassis was geen marxist. Wel was hij ondermeer secretaris van de Raad voor de Kunst, directeur van de Theaterschool, voorzitter van de VPRO en auteur van een boeiend aantal essays. ‘Op zoek naar cultuur’¹⁰ mag dan al dateren van 1979, als je Kassis leest – zeggen betrouwbare bronnen – heb je alles, maar dan ook alles gehad aan invalshoeken over kunst en cultuur.

Ik pluk uitgebreid uit het essay ‘Een nieuwe plaats voor de kunst’ waarbij Kassis in de inleiding toegeeft dat hij niet meer over de stellingen beschikt die hij lange tijd koesterde ...

Een eerste vraag die Kassis opwerpt: welke invloed heeft het economisch systeem op onze cultuur? Natuurlijk is er invloed van dat systeem op de manier waarop wij leven, werken – dat vooral – en met elkaar omgaan, misschien dat laatste nog wel het meest. De economie is uiterst belangrijk. Al zal ik nimmer – schrijft Kassis – ophouden te wijzen op de bekende brief van Engels aan Bloch. Hierin legt hij er de nadruk op dat hij en Marx hebben gesteld dat de economische onderbouw in laatste instantie het beslissende moment in de geschiedenis is. En, aldus Engels, als iemand dat verdraait en ervan maakt dat dit het enige moment is, dan maakt hij er een absurde frase van. Andere vraag: welke veranderingen in onze cultuur zijn nodig? Bij die vraag zal iedereen zich er toch wel van bewust zijn dat we ook ons economisch model onderbouwen en verklaren op basis van waarden, die datzelfde model ons heeft doen verwerven.

Tot een verandering van onze cultuur kunnen wij niet bij referendum besluiten. Wat we wel kunnen doen is de ontwikkeling van onze samenleving overzien, de krachten onderkennen die daarin werkzaam waren en zijn, overdenken waar we naar toe gaan, respectievelijk naar toe willen en vervolgens een paar dingen doen.

Kassis gaat daarna kort in op het fenomeen van de menselijke creativiteit die maatschappelijk relevant bleef en van de wetenschap was. De kunst verloor haar plaats. Deze evaluatie is gestart in de Renaissance, maar is versneld door de ontwikkelingen in de achttiende eeuw, het begin van de industriële revolutie, de opkomst van de moderne wetenschap en de daarmee samenhangende technologische revolutie. Een deel van wat wij nu kunst noemen, behoorde met de artes liberales in de middeleeuwen tot het kader van het menselijk kunnen.

En nog in de Renaissance werkten beeldende kunstenaars mee aan de ontwikkeling van de wetenschap. Een ander deel, met name muziek en theater, maakte deel uit van het leven van alledag en trad eerst als kunst te voorschijn op elitaire plaatsen. Dat wat wij kunst zijn gaan noemen, lag in eerdere tijden niet alleen in de bedding van de vanzelfsprekendheden, maar was wezenlijk verbonden met de wetenschappelijke bedrijvigheid.

We spreken allen over 'onze' cultuur, maar wat is die ons?

Het is de burgerij geweest die de cultuur heeft verburgerlijkt toen ze de politieke macht verwierf. Het was niet alleen een status die haar fascineerde. Niets is ooit alleen maar status. Het was een middel tot emancipatie, zoals elk medium van cultuur aanvankelijk ook wordt aangewend in de emancipatiestrijd: via boeken, kranten, tijdschriften en niet te vergeten de omroep. Verlichting als emancipatie, als beëindiging van de onmondigheid. Maar intussen zijn de functies van kunst en cultuur aardig aan het schuiven gegaan.

Denk er maar over na: hoe de scheiding cultuur en kunst enerzijds en vermaak anderzijds zich heeft voltrokken, hoe het vermaak is gedegradeerd terwijl het woord zelf toch, zich vermaken, zich anders maken dan men is, een van de meest wezenlijke functies van kunst en cultuur aanduidt.

Je weet, zegt Kassis, hoe het verder is gegaan met die grandioze epoche die wij aanduiden, ook maar gebrekkig aanduiden, met het tijdperk van de burgerlijke cultuur. Op de festivals van de twintigste eeuw heeft ze haar hoogtepunten beleefd. Denk er maar over na. Bij de laatste wereldpremière van Alban Berg's complete Lulu in Parijs, was ze als het ware aanwezig, die wereldburgerij, niet tout Paris, maar tout le monde, een onvergetelijk moment en reken maar dat het prachtig was. Daar zat die burgerij en ze aanschouwde het drama dat bedoelde haar en haar samenleving aan de kaak te stellen, ze nam het met bevrediging tot zich. Wat overbleef was de esthetische functie van kunst en ik zeg niet dat zoiets niets te betekenen heeft.

Kassis lanceert via dit betoog geen aanval op de kunst. Hij wijst – integendeel – op een andere kant van deze ontwikkeling en dat komt neer op een pleidooi voor de kunst. De verzelfstandiging van de kunst, haar onthechting uit functionele verbanden heeft haar natuurlijk ook, dat wil zeggen haar beoefenaars, een voordien ongekende vrijheid verschaft. De notie avant-garde, de signaalfunctie van de kunst zijn verschijnselen die wij op deze manier alleen in onze cultuur kennen.

Wat in dit verband van belang is, schrijft Kassis, lijkt me dat de kunst als instrument van een autonoom kunstenaar in staat is veranderingen te signaleren in de functie van de kunst zelf.

Eerder en beter dan vele tijdgenoten doordenken kunstenaars, sommige kunstenaars, waar ze mee bezig zijn, welke functie ze vervullen, wat kunst wel en niet meer teweegbrengt. Ze zijn in staat om ons waarnemingskader te doorbreken, ons een andere kijk te geven op de omringende wereld.

Misschien zijn ze wel eerder dan economen in staat om de diagnose te stellen dat het tijdperk van ons huidig maatschappelijk bestel ten einde loopt, het als het ware ‘op te rollen’, open te breken.

Onderzoek, gaat Kassis verder, heeft vrij aardig in kaart gebracht wat we bereikt hebben. We moeten dan vaststellen dat we op grenzen zijn gestoten. Brede lagen van de bevolking zijn ontoegankelijk gebleven. Ze komen niet luisteren, ze komen niet kijken, ze blijven afzijdig. De brede lagen? We hebben het zo druk gehad met de geschiedenis van de middenklasse, dat we ze uit het oog verloren hebben.

En tussen de brede en smalle lagen bleven er wel verschillen: verschillen in soorten van arbeid, verschillen in inkomen, verschillen in opleiding – om maar een paar dingen te noemen want, tenslotte, om met Jan Romein te spreken, iedereen staat op zijn plaats in de geschiedenis en zo te zien vindt menigeen dat het zo moet blijven.

Het is tijd om daarom vragen op te werpen. De eerste vraag is wat willen we met het cultuur- en kunstbeleid? Waarom vinden wij het voor onszelf en liefst voor zoveel mogelijk anderen van belang dat men zich met cultuur en kunst bezighoudt? Ik denk dat het er ons om te doen is, vooral om te doen is, meer te weten te komen over onszelf, over de wereld waarin we leven en ook om ons te ver-maken, te veranderen.

De tweede vraag is, of we denken dat deze omgang met cultuur en kunst voorbehouden is aan één welbepaalde groep van mensen? Ik denk dat we onszelf zo Verlicht achten, dat we die vraag ontkennend beantwoorden.

De derde vraag is, hoe het komt dat veel mensen toch heel andere voorkeuren hebben dan wij graag zouden zien? Het antwoord daarop is wel lastiger te geven. Naast het onderwijs als scharnier in de samenleving vraagt Jan Kassis aandacht voor een andere optie met name dat wij misschien teveel vanuit ons eigen waardestelsel

activiteiten van andere mensen bekijken. Zien we niet voorbij aan de manier waarop zeer velen hun voorkeur feitelijk doen blijken en ontgaat ons niet teveel wat dat voor hen betekent?

Ik denk dat wij ook in deze richting moeten zoeken. Sterker nog. Het komt wel vaker voor dat voor nieuwe situaties het beschikbare vocabularium niet meer toereikend is. En de vraag is of het hele begrip cultuurpolitiek voor wat wij beogen nog wel operationeel te maken is. Van belang is dit alles niet omdat we koste wat het kost een burgerlijke cultuur die alleen dankzij de dominantie van één klasse voor de cultuur doorgaat in stand moeten houden.

Kassis reikt drie ‘klemmender’ redenen aan om dat wel te doen.

Een. De middelen zijn niet onuitputtelijk.

Twee is de toename van de vrije tijd die invloed heeft op de creatieve consumptie. Er zal ook om een immaterieel inkomen gevraagd worden.

Drie. We worden in toenemende mate geconfronteerd met ‘allerlei minderheden van zeer uiteenlopende aard’ die elk op hun manier naar een eigen identiteit zullen zoeken. Nieuwe groepen komen met nieuwe verlangens die we kunnen omschrijven als cultureel.

Tenslotte zegt Kassis: wie naar mondigheid streeft, dient mensen de gelegenheid te geven zich te uiten, ook op het gebied dat ons hier bezighoudt.

Het woord mondigheid is weer gevallen, dat begrip uit de Verlichting. En mondigheid is ondeelbaar. De cultuur is een patroon van zeer verscheiden elementen. Het gaat om een breed cultuurbegrip waar alles bijhoort en alles met alles samenhangt: hoe we wonen, werken, met elkaar omgaan, elkaar begraven, elkaar tekens geven, ...

Mondig kan men niet, dankzij wat voor utopisch cultuurbeleid dan ook, alleen in zijn vrije tijd zijn. Mondigheid begint op de plek waar mensen werken. Boekman wist het al, kunstpolitiek en sociale politiek hangen samen.

⁽¹⁾ KASSIS, Jan, *Op zoek naar cultuur: verzamelde opstellen*, Nijmegen, Sun, 1980.